

Het nieuwe nut van oude klokken

Luc Rombouts

Abstract

Zuiver functioneel is de klank van torenklokken een relict van een samenleving die grotendeels tot het verleden behoort. Nochtans ervaren velen de klokkenklank als erfgoed dat voor de toekomst gevrijwaard dient te worden. Vaak wordt hierbij de welluidendheid van torenklokken als belangrijkste argument gebruikt.

Hoewel de klankkwaliteit van klokken objectief kan onderbouwd worden, is dit kenmerk onvoldoende om de continuïteit van klokgelui in de toekomst te verantwoorden. Vooreerst is het van belang dat een aantal temporele parameters overlegd worden met de lokale bevolking. Daarnaast kan de waardering voor de klokkenklank gevoelig verhoogd worden door enkele acties die de identiteit van klokken versterken en de betekenis van hun klank verhogen. Nieuwe technologieën en sociale media kunnen een belangrijke bijdrage leveren tot het welslagen van deze acties.

Bio

Luc Rombouts studeerde van 1980 tot 1986 klassieke talen en Business Administratie aan de KU Leuven. In 2016 behaalde hij aan de Universiteit Utrecht een doctoraat in de geesteswetenschappen met een dissertatie over de oorsprong van de beiaard.

Luc Rombouts is stadsbeiaardier van Tienen, universiteitsbeiaardier van Leuven en beiaardier van de Abdij van Park. Hij is curator van het erfgoedprogramma Beiaardcultuur Leuven. Samen met zijn collega Twan Bearda vormt hij het vierhandig beiaardduo The Bells' Angels. Luc trad op in verschillende Europese landen, in de USA en in Canada. Hij doceert de vakken beiaardgeschiedenis en campanologie aan de Koninklijke Beiaardschool 'Jef Denyn' te Mechelen en aan de North American Carillon School.

Door lezingen en publicaties brengt Luc Rombouts het brede publiek in contact met de beiaardcultuur. Hij schreef meerdere boeken, waaronder de omvangrijke beiaardgeschiedenis *Zingend Brons*, die meermaals bekroond werd.

Luc Rombouts coördineerde het dossier dat in 2014 leidde tot de erkenning van de beiaardcultuur in België als voorbeeldpraktijk in de omgang met immaterieel cultureel erfgoed.

Tekst

Wij bevinden ons in deze pandhof te midden van prachtig klokkenerfgoed: in de noordwesttoren van de Sint-Servaasbasiliek hangt een prachtige beiaard van 59 klokken, waarvan de zes zwaarste eveneens een diatonisch geluid vormen; in de zuidwesttoren hangt de sonore, zes ton zware Grameer junior en hier in de pandhof staat de oudste van de twee grootmoeders, de stemloze 16de-eeuwse Grameer, te kijk als museumstuk. Dit is een uitgelezen plek voor een reflectie over het nieuwe nut van oude klokken.

Vandaag zal ik niet spreken over de beiaard of het carillon. De laatste jaren bewijzen beiaardiers in Nederland, België en elders in de wereld meer dan ooit dat dit 500 jaar oude muziekinstrument een waardevolle plaats inneemt in het muziek- en stadsleven van vandaag. Ook al is er nog marge voor verbetering, toch zie je op vele plaatsen dynamische beiaardiers die hun instrument integreren in het stadsgebeuren en zich zodoende profileren als performante sociale dienstverleners. Vorige maand ging een filmpje van uw stadsbeiaardier op de beiaard van Weert met een song van de groep Motörhead viraal op sociale media en momenteel loopt bij de bevolking van de Lage Landen een poll over het lied dat op Open Monumentendag zal klinken op tientallen toreninstrumenten. U kan nog kiezen tussen The Scene, Louis Armstrong of K3. De beiaard doet het eigenlijk zeer goed.

Ik zal ook niet spreken over de klokken die elk uur de tijd aanduiden. Die hebben nog praktisch nut voor wie toevallig zijn horloge of smartphone niet bij zich heeft en ze slaan maximaal twaalfmaal per sessie. Bijgevolg worden ze us niet gecontesteerd zolang ze 's nachts hun mond houden.

Waarover zal ik dan wel spreken? Over de luidklok. Vandaag is het veel moeilijker om een betekenisvolle rol te geven aan luidklokken dan aan uur- of beiaardklokken. Op luidklokken kan je geen hits spelen, om maar één verschil te noemen.

Ik zal spreken over het nieuwe nut van de klokkenklank, en niet van klokken als objecten. In het verleden hebben bronzen klokken herhaaldelijk bewezen dat ze perfect recycleerbaar zijn, hetzij als lampen in Andalusische moskeeën, hetzij als munten tijdens de eerste Franse Republiek, hetzij als militair tuig in vele oorlogen, hetzij voor divers huis-, tuin- en keukengebruik.

Ooit – nog zo bijzonder lang geleden - was de klank van luidklokken noodzakelijk voor het functioneren van lokale samenlevingen. Gedurende meer dan duizend jaar, vanaf de vroege middeleeuwen tot in de 19de eeuw, werd het doen en laten van de bevolking van Europa geregeld door de klank van torenklokken. Het was de tijd waarin de klokken nog spraken. Daar waar het Latijn de gemeenschappelijke taal was van de elite, was de klank van de torenklok de lingua franca van de gewone man en vrouw. Het was belangrijk om de taal van de klokken te begrijpen, want hun klank was wet. Vaak vergeten we dat niet enkel kloosters en parochies, maar ook burgerlijke overheden zoals stadsbesturen en ambachtsgilden dag in dag uit gebruik maakten van torenklokken om hun gezag te laten gelden.

De laatste drie eeuwen ging de betekenis van de torenklok zich steeds meer beperken tot de sfeer van de kerkelijke liturgie en haar toekomst zal gekoppeld zijn aan de evolutie van de afnemende liturgische praktijk. Zelfs wanneer die laatste een bepaalde positie zal behouden in onze leefwereld, is het overleven van de klokkenklank niet gewaarborgd. In de pluralistische samenleving van vandaag – een model dat ik, zoals de meesten van jullie, toejuich – is het immers niet vanzelfsprekend dat een enkele levensbeschouwing recht heeft op het auditieve monopolie van de openbare ruimte. Het is dus denkbaar dat je in een bepaalde toekomst klokken enkel nog zal kunnen beluisteren als ringtone op je smartphone of in openluchtmusea – erfgoedreservaten die akoestisch afgeschermd zijn van de pluralistische samenleving van vandaag.

De volgende vraag dringt zich dan ook op: laat onze maatschappij de klokkenklank een stille dood sterven of wordt er een visie ontwikkeld om haar een zinvolle plaats te geven in de samenleving van vandaag?

Het antwoord op deze vraag hangt samen met de erfgoedwaarde van de klokkenklank. De klokkenklank is immers niet de enige typische klank van het verleden. Denk maar aan hoefgetrappel, het gesis van de stoommachine, het suizen van het spinnenwiel en veel meer. Het onderzoeksdomein van geluidsstudies onderzoekt dit soort klanken van het verleden. In de toekomst zal men ongetwijfeld ook belangstelling ontwikkelen voor de geluiden van vandaag die er binnen honderd jaar niet meer zullen zijn: het lawaai van de benzinemotor, het gerinkel of geritsel van cash geld enz. Ze zullen worden gedocumenteerd en digitaal of reëel worden gereconstrueerd voor educatieve doeleinden, met het oog op filmproducties en dergelijke. Nochtans zal niemand ervoor pleiten om ze opnieuw deel te laten uitmaken van onze dagelijkse ervaringswereld. Vermoedelijk zullen ze dus niet toetreden tot ons collectieve erfgoed.

Waarom zou de klokkenklank dan wél erfgoed zijn? Wat heeft zij dat al die andere geluiden niet hebben? Naar mijn mening verschilt ze van de meeste andere geluiden door haar functionele doelgerichtheid en door haar klankkwaliteit.

De meeste geluiden van vroeger zijn neveneffecten van menselijke of dierlijke activiteiten uit het verleden: gedokker op kasseien maakte een specifiek geluid, maar kasseien waren niet gemaakt om geluid te maken; een spinnewiel maakte een typisch geluid, maar was niet bedoeld om geluid te maken, en ga zo maar door. In tegenstelling daarmee is de klok ontworpen met als enige doel om geluid te maken in de publieke ruimte. De klok staat hierin niet alleen: denk aan de stoomfluit, de jachthoorn en dergelijke.

Verder combineert de klok als klankproducent het beste van drie werelden: als metalen slaginstrument produceert ze klanken die op grote afstand hoorbaar zijn; haar profiel geeft haar klank een herkenbare toonhoogte, wat belangrijk is wanneer ze samen klinkt met andere klokken; en voornamelijk door haar materiaal bezit ze een natuurlijk afnemend klankverloop waarnaar de meeste mensen een tijd lang kunnen luisteren zonder dat ze er knetter van worden. Doe haar dat maar eens na. Doorheen de eeuwen hebben klokkengieters de klok ontwikkeld tot wat ze tot op vandaag is: de meest performante

mechanische geluidsproducent die het menselijk innovatievermogen heeft voortgebracht. Het gezegde 'Dat klinkt als een klok' is niet toevallig ontstaan.

De kwaliteit van de klokenklank is dus een basisvoorwaarde om haar behoud in de publieke ruimte te waarborgen. Op de meeste plaatsen is hieraan voldaan. Deze voorwaarde is echter onvoldoende om de permanente aanwezigheid van klokgelui te verantwoorden bij een lokale bevolking.

We hebben dus bijkomende argumenten nodig, of liever bijkomende acties om de klokkenklank uit de risicozone van het begrip 'lawaai' te halen. Het begrip lawaai wordt immers voor een deel bepaald door subjectieve factoren die los staan van de klankkwaliteit van de geluidsbron. Een eerste actie gaat over dosering; de vijf volgende hebben te maken met betekenis.

Wellicht is niet elk onderdeel van het actieplan toepasbaar in elke situatie. Hoe meer acties kunnen gerealiseerd worden, des te groter de kans dat klokgelui door de omwonenden en bezoekers zal worden getolereerd en misschien zelfs gewenst en geliefd.

1. Gebruik klokken met mate

Ik ken klokkenliefhebbers die niet liever wensen dan het uitbundige klanklandschap van de middeleeuwse stad te laten herleven. Je kan klokken geen slechtere dienst bewijzen dan dat. Ten eerste was de tijd waarin de klok heer en meester was gekenmerkt door een autoritair leiderschap van lokale burgerlijke en kerkelijke overheden. Niemand wenst nog terug te keren naar die tijd; en bijna niemand heeft behoefte aan een intrusieve auditieve herinnering aan die tijd. Vandaag kan je trouwens een re-enactment van het sonische verleden van onze steden perfect realiseren binnen de virtuele wereld.

De klokkenklank dient dus met mate gebruikt te worden. Daartoe dienen vijf parameters geoptimaliseerd te worden:

- de frequentie van het luiden
- de tijdsduur van een luidsessie
- het aantal gebruikte klokken per luidsessie
- het moment van de dag (zoek bv. scharniermomenten tussen werktijd en vrije tijd)
- de voorspelbaarheid van de luidsessies (in het algemeen: hoe groter, hoe beter)

Absolute richtlijnen zijn onmogelijk te geven. Die worden immers bepaald door de lokale context. In elk geval is het belangrijk dat in dialoog wordt gegaan met de buurtbewoners. De jongste jaren neemt het aantal lokale conflicten rond klokgelui toe. We merken dat voor- en tegenstanders zich vaak in een egelstelling vastzetten en elkaar bekampen op sociale media. Soms eindigt een dispuut in de rechtbank.

Het heeft geen zin om tegenstanders van klokgelui te demoniseren. Ongetwijfeld zit er af en toe een beroepsmopperaar bij, maar veel vaker gaat het over buurtbewoners met terechte vragen en bekommernissen. Mijn eigen ervaring heeft me geleerd dat je alleen maar tot

goede oplossingen komt als je respect toont voor andermans mening en op zoek gaat naar eerbare compromissen.

De optimale dosis klokkengelui kan toenemen door enkele bijkomende acties die de betekenis van klokkelui verhogen.

2. Geef klokken een naam

Niets is bedreigender voor klokken – net zoals voor mensen en dieren – als het niet bezitten van een naam. De meeste luidklokken dragen een naam, maar bijna niemand kent die nog. Als klokken niet met naam gekend zijn, dreigen ze een nummer te worden, een betekenisloos onderdeel van een inventaris. En dat is bedreigend.

Het is dus niet enkel respectvol, maar ook beschermend om klokken weer met hun naam te noemen. En als klokken geen naam hebben, zoek dan samen met de buurt een nieuwe naam voor hen.

Als de klokken in een toren weer een naam hebben, bezorg ze een identiteitskaart met jaar en plaats van geboorte, hun gewicht, toonhoogte en opschrift. Een identiteitskaart kan de vorm aannemen van een informatiepaneel in het kerkgebouw, een bronzen plaat aan de buitenzijde van het kerkgebouw, een website of een Facebookpagina, en liefst een combinatie van dit alles.

3. Koppel klokkelui aan betekenisvolle lokale gebeurtenissen

In vroegere eeuwen luidde men de banklok om de bevolking samen te roepen wanneer er *breaking news* was. Dat kon een of ander gevaar zijn, een nakende terechtstelling ('komt dat zien'), de geboorte van een prinsje, het nieuws van een vredesverdrag of de blijde intrede van een vorst.

Waarom zou men klokken niet gebruiken om de betekenisvolle events van vandaag kracht bij te zetten? Waarom zou bijvoorbeeld de wekelijkse markt niet ingeluid worden met feestelijk klokkelui? Op die manier speel je een beetje Pavlov: door positieve gebeurtenissen systematisch te laten voorafgaan door klokkelui, zet men het positieve gevoel van de wekelijkse marktdag over op de klank van de klok. De bevolking zal dus bij wijze van spreken al beginnen te likkebaarden, niet zodra ze de hotdogs of verse wafels ruiken, maar zodra ze de marktklok horen.

4. Positioneer klokkelui als positieve tegenstroom

De functie van klokkelui is in de 19de eeuw overgenomen door de geschreven pers, in de 20ste eeuw door de audiovisuele communicatiemiddelen en in de 21ste eeuw door de digitale media die we zelf in de hand hebben, zowel letterlijk als figuurlijk. En de relevantie van haar

lokale bereik is grotendeels verwaterd door de globale samenleving waarin we ons nu bewegen.

Deze evoluties zijn zegeningen voor samenleving. Ondanks dat zien we dat velen mensen zich niet meer thuis voelen in het virtuele en globale universum van het beeldscherm. Ze missen het houvast van de zintuiglijke lokale omgeving en gaan op zoek naar compensatie, naar rust en zekerheid.

Klokgelui kan hierin een element zijn: elke stad, elke wijk is gekenmerkt door haar eigen typische, niet vervreemdbare klokkenklank – iets dat doorklinkt in het spreekwoord ‘Zoals het klokje thuis tikt, tikt het nergens’. Bovendien is de klokkenklank zeer materieel en reëel, en duidelijk bepaald in de tijd. Goed gebruikt klokgelui kan worden geprofileerd als een houvast in onze snelstromende samenleving, als een mentale aarding in het hier en in het nu, en – waarom niet? – als een dagelijks moment van gemeenschappelijkheid.

5. Overweeg actieve participatie in het klokgelui

In de eerste helft van de 20ste eeuw werden vrijwel alle geluiden wereldwijd geautomatiseerd. Daardoor werd luiden veel goedkoper – dat is positief – maar verdween ook het beroep van klokkenluider. De laatste jaren zijn in een aantal Nederlandse steden echter vrijwilligersorganisaties opgericht die het met de hand luiden weer in ere hebben hersteld. Sommige ervan zijn zeer succesvol en worden een belangrijk factoren in het stedelijk gemeenschapsleven.

Het opnieuw manueel luidbaar maken van de klok is een fantastische manier om klokken weer tastbaar te maken voor oud en jong. De luisteraar wordt dan meteen ook actor van het geluid. Een intensere interactie met klinkend erfgoed kan je je nauwelijks indenken.

6. Ondersteun een oud sociaal medium met de nieuwe sociale media

Je kan de luidklok beschouwen als een verre voorloper van de huidige sociale media, met het belangrijke verschil dat de traditionele luidklok een eenrichtingsmedium was dat enkel ‘top down’ communicatie verzorgde – zowel letterlijk als figuurlijk.

De nieuwe sociale media kunnen grote diensten bewijzen om het oude sociale medium van de luidklok betekenisvoller te maken voor de mens van vandaag. Ik geef enkele voorbeelden.

Je vindt vandaag talrijke filmpjes op YouTube waarin je klokken ziet luiden. Op die manier wordt de onzichtbare wereld van de luidklok geopend voor het grote publiek. Een parochie of buurtorganisatie zou zulke filmpjes kunnen tonen op haar website.

Er zijn echter nog meer mogelijkheden. De volgende toepassing leid ik in met de slotregels van het beroemde gedicht van de Engelse dichter John Donne *No Man is an Island*:

*Therefore, send not to know
For whom the bell tolls,
It tolls for thee.*

John Donne verwijst naar het probleem dat doodsklokken in de 17de eeuw wel konden vertellen dat iemand was gestorven, maar niet over welke persoon het ging. Je moest er dus iemand op uitsturen om de naam van de overledene te weten te komen. Misschien komt nog de tijd dat een nieuwe John Donne het volgende zal dichten:

*Therefore, send not to know
For whom the bell tolls,
Your phone will tell.*

Met andere woorden: een parochie of buurtorganisatie kan een Facebook- of Twitter-account openen met als naam bijvoorbeeld 'bell messenger' waarin de betekenis van een gelui wordt toegelicht. Je hoort de doodsklok luiden en je smartphone vertelt je naam en leeftijd van de overledene en datum van de uitvaart.

We zouden nog verder kunnen gaan. In de wereld van het internet of things kunnen torenuurwerken of luidmechanismen een IP-adres krijgen. Tijdens elk gelui kunnen ze een boodschap versturen waarin de betekenis van het gelui wordt verklaard: 'Mevrouw Peeters is overleden op 85-jarige leeftijd;' 'Onze volleybalclub is vandaag kampioen geworden'; of simpelweg: 'Je hoort nu het dagelijkse middagangelus'.

Die boodschap wordt gezonden naar de smartphones in de buurt waarop de – nog niet bestaande – app *Bell Messenger* staat. En zo verneem ik waarom de klokken in de nabije toren luiden, in welke stad ik mij ook bevind.

Vorige week heb ik zulk een app gemist. Ik was met mijn vrouw op vakantie aan de Rijn. Toen we in ons hotel in Rüdesheim aankwamen om zes uur 's avonds waren alle klokken van het stadje aan het luiden. Door de veelheid aan klokken uit verschillende torens gaf dat een dissonant effect, wat ook mij – nochtans een klokkenliefhebber – een ietwat dissonant gevoel gaf. Dat gevoel nam in hevigheid toe toen een uur later alle klokken opnieuw begonnen te luiden. Pas later op de avond begrepen mijn vrouw en ik dat die dag de jaarlijkse wijnfeesten in Rüdesheim van start gingen en dat het overdadige luiden wellicht daarmee te maken had. Als ik over de app *Bell Messenger* had beschikt, zouden wij meteen geweten hebben waar de klepel hing en zouden we wat vroeger aan het feest begonnen zijn.

Dit waren enkele reflecties over de toekomst van klokgelui. Ik ben ervan overtuigd dat die toekomst gezond oogt zolang we gebruiken met mate en vertellen waarom we gebruiken.